

Tessa Henkes

3650200

OZS III

A.J. Takken

Het beeld van Duitsland in de dagbladen *NRC* en *De
Telegraaf* gedurende de Eerste Wereldoorlog

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	3
Deel I: Nederland en neutraliteit	7
Nederland voor de oorlog	7
Nederland in de oorlog: 1914-1916	9
Nederland in de oorlog: 1917-1918	12
Deel II: Neutraliteit en het beeld van Duitsland in de NRC en De Telegraaf	15
De Duitse inval in België	15
De onbeperkte duikbotenoorlog	20
De wapenstilstand	24
De Vrede van Versailles	28
Conclusie	32
Literatuurlijst	34

INLEIDING

Op 4 december 1915 werd de hoofdredacteur van de krant *De Telegraaf*, de heer Schröder gearresteerd. Deze man was niet verantwoordelijk voor een dubieuze moord- of fraudezaak, hield zich buiten omkoperij en had niets te maken met het criminele circuit. Waarom was er dan genoeg reden om hem te vervolgen? Hij werd ervan beschuldigd de Nederlandse neutraliteit in gevaar te brengen.¹

Met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog besloot de Nederlandse regering zich afzijdig te houden en koos het land voor het handhaven van een neutraliteitspolitiek: het bleef onpartijdig. Voor Nederland was deze positie lastig te handhaven. Met de Duitsers als oosterburen en aan de overkant van de Noordzee Engeland zat het land precies tussen twee sterke allianties in.² Nederland zelf was veel zwakker dan de twee grootmachten waartussen het zich bevond. Neutraliteit bestond bij de gratie van de Duitsland en Engeland, wat inhield dat Nederland lang niet altijd met rust werd gelaten. Zo kreeg de Nederlandse regering met de Engelse oorlogsverklaring aan Duitsland direct een verzoek om bondgenootschap van de geallieerden en viel Duitsland niet binnen omdat het wilde profiteren van de luchtpijp die Nederland kon vormen. Mocht de Engelse regering namelijk een zeeblokkade instellen, kon de Duitse overheid deze altijd nog omzeilen door via het neutrale Nederland goederen te exporteren. Dit tot onvrede van de Engelsen.³ Ook al was er dus bewust gekozen voor een afzijdigheidspolitiek, de Nederlandse overheid stond toch onder druk van de twee allianties. Gedurende de oorlog balanceerde het dan ook op een zeer dun draadje dat op elk moment kon breken.⁴

In de zomer van 1914 werd het Nederlandse leger gemobiliseerd om ervoor te zorgen dat er geen sprake zou zijn van eventuele schendingen van Nederlands grondgebied.⁵ Ook betekende dit dat de overheid, legerleiding en de diplomatieke dienst geen uitspraken konden doen die uitgelegd zouden kunnen worden als openlijk partijkiezen. Dit zou namelijk de neutraliteit in gevaar kunnen brengen. Dit hield echter niet in dat ook de rest van Nederland zo voorzichtig was. De sympathieën lagen verdeeld. De inval van Duitsland in België riep veel anti-Duitse gevoelens op, maar in de land- en tuinbouw waren er meer pro-Duitse stemmen te horen omdat het land nu eenmaal een belangrijke handelspartner was voor die

¹ I. Tames, *Oorlog voor onze gedachten. Oorlog, neutraliteit en identiteit in het Nederlandse publieke debat*

² M. Abbenhuis, *The Art of Staying Neutral. The Netherlands in the First World War, 1914-1918* (Amsterdam 2006) 26.

³ F. Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2009) 66.

⁴ Abbenhuis, *The Art of Staying Neutral*, 37.

⁵ Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw*, 67.

sectoren. Ook op militair niveau was er sprake van Duitse sympathieën die voorvloeiden uit bewondering voor het Duitse militaire apparaat.⁶ Daarnaast waren er velen anti-Brits vanwege de Boerenoorlog of de Britse blokkade in de Noordzee.⁷ Na het uitbreken van de oorlog had de Nederlandse regering er dan ook bij de hoofdredacties van de dagbladen op aangedrongen om zich zo afzijdig op te stellen en de neutraliteit niet in gevaar te brengen.⁸ De hoofdredacteur van de *Telegraaf* hield zich hier duidelijk niet aan.

Dit leidde bij mij tot de vraag in hoeverre andere dagbladen zich wel aan deze gegeven richting hielden. Voor mijn onderzoek wil ik mij dan ook gaan richten op de neutraliteit van de Nederlandse pers en in het specifiek op het beeld van Duitsland dat hierin wordt geschetst. Duitsland is als verliezer en oorlogsmisdadiger uit de Eerste Wereldoorlog gekomen. Schemerde er in de berichtgeving van de Nederlandse pers gedurende de oorlog al iets door van dit beeld? Om hier meer over te weten te komen zal ik twee kranten onderzoeken: *De Telegraaf* en de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. De uit Amsterdam afkomstige *Telegraaf* richtte zich hoofdzakelijk op de sociale middenklasse en voer gedurende de Eerste Wereldoorlog een sterke pro-entente koers. De krant verzette zich zelfs actief tegen de neutraliteitspolitiek van de Nederlandse regering. Hoewel de redactie zich niet aan de door de regering gegeven koers hield, was de krant één van de grootste dagbladen van Nederland. De sterke anti-Duitse richting was ingegeven door de Holdert, de broer van de voornaamste aandeelhouder van *De Telegraaf*, en werd streng opgevolgd. Zo werd een correspondent in Berlijn die te pro-Duits was weer terug naar Amsterdam gestuurd. Hoofdredacteur Schröder, die toch al niet veel ophad met Duitsland, hield zich dan ook graag aan de gegeven koers. Waarom er voor die richting werd gekozen is nooit duidelijk geweest. Er gingen veel speculaties over omkoperij door de Ententemogendheden, maar dit is nooit bewezen.⁹ Als tegenhanger voor de radicale, anti-Duitse *Telegraaf* is er de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*. Deze had een meer intellectuele en liberale inslag dan *De Telegraaf* en was afkomstig uit Rotterdam.¹⁰ De *NRC* had een goede reputatie vanwege de veelzijdigheid van de berichtgeving. Correspondenten zaten verspreid over vele hoofdsteden en de thema's waren uiteenlopend: van staatkunde tot kunst en van letterkunde tot handel en nijverheid. Het was dan ook een zeer succesvolle krant op het moment dat de oorlog uitbrak.¹¹ Gedurende de

⁶ P. Moeyes, *Buiten Schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Amsterdam 2001) 208.

⁷ Ibidem, 209.

⁸ Ibidem, 219.

⁹ M. Wolf, *Het geheim van De Telegraaf. Geschiedenis van een krant* (Amsterdam 2009) 126.

¹⁰ P. van der Hoeven, *Het succes van een kwaliteitskrant. De ontstaansgeschiedenis van NRC Handelsblad* (Amsterdam 2012) 50.

¹¹ Ibidem, 32.

oorlog had de *NRC* enerzijds de reputatie neutraal en objectief nieuws te brengen, anderzijds werd de krant er soms van beschuldigd pro-Duits te zijn.¹² Door de diversiteit in insteek van beide kranten en de populariteit in Nederland rond de oorlog, hoop ik een interessant beeld te kunnen schetsen van de rol die Duitsland speelde in de berichtgeving van de bladen.

Over Nederland in de Eerste Wereldoorlog is lange tijd weinig tot bijna niets geschreven, omdat het land nooit actief heeft meegevochten. Pas sinds het eind van de jaren negentig is het een thema in de historiografie en wordt er veel over gepubliceerd. In deze werken wordt hoofdzakelijk geschiedenis van bovenaf geschreven. Ze hebben een politieke of een economische insteek. Ismee Tames vormt hierin een uitzondering: zij heeft met haar werk *Oorlog voor onze gedachten* een representatiegeschiedenis geschreven over het Nederlandse publieke debat gedurende de Eerste Wereldoorlog. Hierin beschrijft ze wat er werd geschreven en analyseert ze de thema's die het debat overheersen. In dit boek wordt – op een kleine paragraaf over *De Telegraaf* na – nauwelijks aandacht besteed aan de representatie van de oorlog in Nederlandse dagbladen. Met mijn onderzoek hoop ik hier een duidelijker beeld van te krijgen. De reden dat hier nog niet veel over is verschenen heeft wellicht te maken met het feit dat representaties nog niet zo lang thema zijn in de historiografie. Dit is pas het geval sinds het einde van de jaren tachtig, toen er de culturele configuratie plaatsvond in de geschiedschrijving van de Eerste Wereldoorlog en niet alleen de oorlog zelf, maar ook de representatie ervan onderzoeksobject werd.¹³

Voor mijn onderzoek zal ik me focussen op vier gebeurtenissen: de Duitse inval in België, het uitroepen tot een onbeperkte duikbotenoorlog, de wapenstilstand en de ondertekening van de Vrede van Versailles. Bij beide kranten zal ik de datum en de week na de desbetreffende gebeurtenissen bestuderen. Door me te concentreren op de voorvallen waarin Duitsland een rol speelt, hoop ik veel tegen te komen waarin het beeld dat er heerst van Duitsland aanwezig is. Hiervoor zal ik gebruik maken van het krantenarchief van de Koninklijke Nederlandse Bibliotheek. Voordat ik mij hierop richt begin ik met een theoretisch hoofdstuk waarin de Nederlandse neutraliteitspolitiek gedurende de oorlog aan bod komt. Dit zal de achtergrond zijn waartegen ik mijn bronnenonderzoek zal plaatsen.

¹² Wolf, *Het geheim van De Telegraaf*, 126.

¹³ J. Winter en A. Prost, *The Great War in History. Debates and Controversies, 1914 to the Present* (Cambridge 2005) 28.

DEEL I

NEDERLAND EN NEUTRALITEIT

Om een idee te krijgen van de context waarin de Nederlandse pers publiceerde over de Eerste Wereldoorlog zal ik dit eerste deel wijden aan Nederland zelf in de aanloop van en gedurende de oorlog. Dit is belangrijk omdat het zo duidelijk wordt wat het karakter van de Nederlandse neutraliteit nu precies was, door welke omstandigheden deze werd beïnvloed en hoe het publieke debat hierdoor werd beïnvloed.

Nederland voor de oorlog

Op het moment dat de Eerste Wereldoorlog uitbrak handhaafde de Nederlandse overheid een status van neutraliteit. Dit was nogal uitzonderlijk omdat veel Europese staten aan de lopende band bondgenootschappen sloten en partij kozen voor de Entente – Groot-Brittannië, Frankrijk en Rusland – of voor Duitsland en Oostenrijk-Hongarije. Waarom besloot Nederland hiervan af te wijken door te kiezen voor een neutraliteitspolitiek en wat hield deze precies in?

Na de Napoleontische oorlogen aan het begin van de achttiende eeuw werd de neutraliteitsstatus van een land beschermd door internationale wetgeving, zodat deze niet zomaar door een oorlogsmogendheid geschonden kon worden. Tijdens verschillende conferenties in Parijs, Genève, Den Haag en Londen werden de rechten en plichten van de neutralen in oorlog en vrede vastgelegd. Vanaf 1909, het jaar waarin de laatste internationale conferentie plaatsvond, definieerde de neutraliteitsstatus de relaties tussen natiestaten in oorlogstijd. Er ontstond een duidelijke scheiding tussen de staten die ervoor kozen mee te vechten en zij die dat niet wilden. Deze internationale neutraliteitswetgeving zorgde voor verplichtingen van de neutralen, maar garandeerde ook territoriale integriteit, veiligheid en vrije handel, behalve dan als deze contrabande – smokkelwaar – was.¹⁴ Deze neutraliteitsstatus, gebaseerd op internationale wetgeving, was wat Nederland aanhing op het moment dat de Eerste Wereldoorlog uitbrak.

Voor Nederland was de status van neutraliteit dan ook een aantrekkelijke optie. Dit kwam doordat het land sinds het begin van de negentiende eeuw geen grote machtspositie meer had binnen Europa. Het verlies van België in 1839 zorgde ervoor dat Nederland nog

¹⁴ Abbenhuis, *The Art Of Staying Neutral*, 23.

verder afzakte naar een derde-rangs wereldmacht. Met de wording van de Duitse staat in 1871 werd het land omringd door sterke natiestaten als Frankrijk, Groot-Brittannië en het Duitse Rijk.¹⁵ Het uitgangspunt van de Nederlandse politiek was enerzijds dat een neutraal Nederland belangrijk was voor het evenwicht tussen de Europese machtsblokken. Anderzijds was het ook altijd bezig geweest met het nastreven van de eigen handelsbelangen.¹⁶ Een alliantie vormen met Frankrijk, Engeland of Duitsland zou het risico met zich meebrengen dat een andere staat zich hierdoor weer bedreigd zou voelen, en zou Nederland in een oorlog mee kunnen sleuren dat het land sowieso zou verliezen.¹⁷ Een andere reden was dat het land te weinig militaire noch maritieme kracht had om zichzelf én haar koloniale bezittingen te preserven. In 1871 had de overheid er al voor gekozen om de Afrikaanse koloniën op te geven vanwege deze reden, maar alsnog was er Nederlands-Indië, waarbij Nederland over onvoldoende middelen beschikte om het te beschermen. Gelukkig kreeg het land hierin hulp van de grote marine van Engeland die de zeeën overheerste, en waarmee Nederland op goede voet stond. Binnen Europa was Duitsland echter een belangrijke partner, omdat daarmee de meeste handel werd gedreven. Dit land voorzag in de producten die Nederland nodig had, gezien het niet zelfvoorzienend was. Alles werd doorgevoerd via de havens van Rotterdam, waarmee Duitsland weer toegang had tot de wereldeconomie. Tussen de twee landen was er dus sprake van een wederzijdse afhankelijkheid. Ook uit deze gecompliceerde relatie bleek dat een neutraliteitsstatus het voordeligst was voor de Nederlandse veiligheid. Het had bij allebei de partijen baat om een vriendschappelijke band te behouden.¹⁸

Neutraliteitspolitiek paste dan ook het beste bij het karakter van Nederland als handelsmacht. Betrokkenheid in een oorlog kon roet gooien in de vrijhandel waar het land van profiteerde. Door het aanhangen van een neutraliteitsstatus zou Nederland dankzij de internationale wetgeving gewoon toegang hebben tot alle handelsroutes. Economisch gezien was het dus evident dat Nederland zich niet in een oorlog mengde. Handelen was Nederlands voornaamste bron van inkomsten en datgene waarmee het land zich in de zeventiende eeuw nog als wereldmacht profileerde. In dat opzicht valt er ook te zeggen dat neutraliteit ingebakken zat in de Nederlandse nationaliteit en identiteit. Door economische belangen voorop te stellen weerhield het land zich van partijdigheid. In het binnenland was dit neutrale aspect zichtbaar door de verzuiling: ondanks de verschillende geloofsovertuigingen onder de

¹⁵ H. van Tuyll van Serooskerken, *The Netherlands and World War I. Espionage, Diplomacy and Survival* (Leiden 2001) 4.

¹⁶ Moeyes, *Buiten schot*, 27.

¹⁷ Abbenhuis, *The Art of Staying Neutral*, 26.

¹⁸ *Ibidem*, 27-28.

inwoners werd er samengewerkt. De waarden die men in Nederland aanhing hadden – in tegenstelling tot andere Europese grootmachten – niets te maken met militarisme of nationalisme. In Nederland kwam niet het leger op de eerste plaats, maar handel, financiën, transport en industrie. Militarisme was nu eenmaal niet van toepassing op een klein landje dat geen groot leger had om macht mee te vertonen.¹⁹ Hierdoor was het land bij voorbaat non-agressief en verschilde het van de Europese grootmachten die wél uitwaren op oorlog. Het enige wat de Nederlandse overheid nastreefde was behoud van de status quo zoals die was.²⁰

De neutraliteitspolitiek, ook wel afzijdigheidspolitiek, onzijdigheidspolitiek, zelfstandigheidspolitiek of onthoudingspolitiek, was er één die de Nederlandse regering zelf had gekozen, en verschilde hierin van andere kleine staten als België, Luxemburg en Zwitserland, waarbij de neutraliteit werd gegarandeerd door één van de Europese grootmachten. In het begin uitte deze politiek zich tot een zeer passieve houding waarbij Nederland zich zo afwezig mogelijk opstelde. Dit veranderde toen het als gastland fungeerde voor de Eerste Vredesconferentie in 1899 en een actievere rol aannam.²¹ Dat het handhaven van de neutraliteitspolitiek lastig was, kwam tot uiting in de Boerenoorlog in Zuid-Afrika, die uitbrak in 1899. Omdat zo'n vijftig procent van de blanke bevolking daar een Nederlandse afkomst had, kregen veel anti-Britse gevoelens de overhand in het Nederlandse debat. De regering wilde echter in overeenstemming met de neutraliteitspolitiek niet betrokken raken, maar werd af en toe wel zwaar onder druk gezet door Engeland.²² Hierdoor werd al ver voor de Eerste Wereldoorlog duidelijk wat één van de zwakste plekken van de Nederlandse neutraliteitspolitiek was: het land was te kwetsbaar om zelfstandig, zonder de steun van een neutrale grootmacht, in opspraak te komen tegen een Europese grootmacht. Ook gedurende de conflicten in de Balkan in de aanloop van de Eerste Wereldoorlog lukte het Nederland niet om er geheel buiten te blijven.²³

Nederland in de oorlog: 1914-1916

Hoewel het voor Nederland lastig was om zich geheel buiten conflicten te houden, lukte het de regering om aan het begin van de oorlog, 1914 tot aan het eind van 1916, een status van neutraliteit aan te houden die door de oorlogsmachten werd geaccepteerd. In deze beginjaren

¹⁹ Moeyes, *Buiten schot*, 27.

²⁰ Abbenhuis, *The Art of Staying Neutral*, 29.

²¹ Moeyes, *Buiten schot*, 33.

²² *Ibidem*, 30-31.

²³ *Ibidem*, 38-40.

was er geen sprake van een crisis die de neutraliteit van het land in gevaar kon brengen en stond de Nederlandse regering nog niet onder zware druk van de allianties. Hierdoor was het voor Nederland mogelijk een neutraliteit te handhaven waarbij het land zich strikt hield aan de internationale wetten die hierover waren vastgelegd. Later in de oorlog zou dat lastiger worden.

Er zijn verschillende redenen voor het feit dat deze strikte neutraliteit gedurende de eerste oorlogsjaren werkte. Zoals ik al eerder aangaf hadden deze veel te maken met de acceptatie van de oorlogvoerende landen. Ten eerste waren de Europese grootmachten onder de indruk van de snelle Nederlandse mobilisatie die in 1914 op gang kwam om het Nederlandse neutrale gebied te beschermen. Dit betekende niet dat men bang was voor het Nederlandse leger, maar wel dat het land blijkbaar over voldoende middelen beschikte om zichzelf te kunnen beschermen. Hierdoor was het dus niet nodig om Nederland te veroveren ter voorkoming dat het in handen van de vijand zou vallen.²⁴ Ten tweede had elk oorlogvoerend land baat bij een neutraal Nederland. Voor Duitsland fungeerde Nederland met haar doorvoerhaven Rotterdam als een belangrijke ‘luchtpijp’ waardoor voedsel en andere goederen naar Duitsland konden worden geïmporteerd als Engeland gebruik zou maken van een blokkade in de Noordzee. Daarbij was het een buffer tegen Engeland aan de westzijde van Duitsland.²⁵ Ook de Entente profiteerde van de Nederlandse neutraliteit, omdat het via het land aan informatie kon komen en doordat het de handen al vol had aan het westelijke front in Frankrijk en België. De derde reden was er één die te maken had met consensus in Nederland zelf: in het land was geen sprake van een tweedeling tussen participatie in de oorlog of niet. Al was er af en toe wat frictie in het kabinet over wat de strikte neutraliteit precies inhield, iedereen, van het leger tot de ambtenaren, was het over één ding eens: dat neutraliteit de beste optie was.²⁶

Op 3 augustus weigerde België het Duitse ultimatum om een houding van ‘welwillende neutraliteit’ aan te nemen. Dit resulteerde de dag daarna in een inval van het Duitse leger, wat voor de nodige ophef zorgde. Zo deed al na een paar dagen het gerucht de ronde dat er Nederlands grondgebied werd geschonden door Duitsland, waardoor de Nederlandse regering haar uiterste best moest doen om tegenover de geallieerden een neutrale opstelling te behouden.²⁷ Een ander probleem was dat het Duitse leger heel streng optrad tegen iedere vorm van terreur in België, waardoor er in Nederland grote verontwaardiging

²⁴ Van Tuyll van Serooskerken, 128.

²⁵ Abbenhuis, 32.

²⁶ Van Tuyll van Serooskerken, *The Netherlands and World War I*, 128.

²⁷ Moeyes, *Buiten schot*, 84.

heerste over deze zogenaamde moordpartijen. Ten slotte had Nederland ook veel last van de blokkade, opgeworpen door Groot-Brittannië om Duitsland af te snijden van voedsel- en goederenvoorziening. In de Declaratie van Londen uit 1909 waren er regels opgesteld over absolute en voorwaardelijke contrabandehandeling, maar in de praktijk bleek dat verschil niet zo van belang te zijn en bemoeide Engeland zich met bijna alle handel, wat de Nederlandse scheepvaart zeer belemmerde. Daarom was in september 1914 de Handelscommissie, later de Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij (NOT), opgericht. Dit was een particuliere onderneming die onderhandelde met de oorlogvoerende landen over de blokkademaatregelen. Omdat het geen officiële band met de Nederlandse overheid had was dit een manier om de eisen van Engeland in te willigen en handel mogelijk te maken, zonder dat het in strijd was met de neutraliteitspolitiek.²⁸ De Duitse regering had hierover gemengde gevoelens. Enerzijds vond het de nauwe banden tussen Nederland en Engeland maar niets, anderzijds profiteerde het enorm van de goederen die via Nederland Duitsland konden bereiken.²⁹

Het publieke debat in Nederland aan het begin van de oorlog werd hoofdzakelijk gedomineerd door discussies over het volkerenrecht. Niet alleen was men geschokt door de manier hoe het Duitse leger huishield in België, ook kwam de vraag op wat het Volkerenrecht nu nog voor waarde had als het Belgische neutrale grondgebied zo gemakkelijk werd geschonden.³⁰ Wat zou er met Nederland kunnen gebeuren in deze situatie? Op hoger niveau ergerden Nederlandse geleerden zich aan de houding van de Duitse intellectuelen, die de Duitse cultuur verdedigden en ophemelden, maar er geen moeite mee hadden Belgische steden en historisch erfgoed te vernietigen.³¹ Toch bleven de ideeën aan het begin van de oorlog vooral toegespitst op Nederland zelf en de rol dat het moest spelen.³² Na het eerste verwarrende oorlogsjaar werden in de jaren 1915 en 1916 echter steeds vaker kanten gekozen, in plaats van vast te houden aan de neutraliteitspolitiek. Was het land eerst nog eensgezind geweest, naarmate de oorlog vorderde polariseerde het maatschappelijk debat. Het was niet zo dat de neutraliteitspolitiek van de overheid onder druk kwam te staan, maar het werd wel steeds onduidelijker wat deze nu precies inhield en waar de grenzen liepen.³³ De positie hierin werd bepaald door de kwalificatie pro- of anti-Duits. Iemand die als pro-Duits werd bestempeld bracht de neutraliteit in gevaar, maar iemand die alles verwierp wat ook maar met

²⁸ Abbenhuis, *The Art of Staying Neutral*, 119.

²⁹ *Ibidem*, 120.

³⁰ Tames, *Oorlog voor onze gedachten*, 32.

³¹ *Ibidem*, 42.

³² *Ibidem*, 56.

³³ *Ibidem*, 58.

Duitsland te maken had, was anti- en werkte óók de neutraliteit tegen.³⁴ Dit laatste werd duidelijk door het Telegraafschandaal van 1915. Naarmate de oorlog vorderde was er dus steeds meer sprake van radicalisering en polarisering van het Nederlandse debat waarbij de verhouding met Duitsland centraal stond.

Nederland in de oorlog: 1917-1918

Lukte het de Nederlandse regering om in de eerste paar jaar van de oorlog zonder al te veel problemen de neutraliteitspolitiek te blijven handhaven, in de laatste twee jaar ontstonden er steeds meer crisissen. Beide allianties begonnen strengere eisen aan Nederland te stellen en hielden daarbij minder rekening met de neutraliteitsstatus. In de laatste twee jaar werd de kwetsbaarheid steeds zichtbaarder en bleek hoezeer het land afhankelijk was van de goodwill van de oorlogsmogendheden.

Dit kwam grotendeels door een verandering in de oorlogsmentaliteit. Aan het begin heerste er nog bij beide allianties het idee dat het allemaal wel snel afgelopen zou zijn. Naarmate de jaren vorderden en het front niet verschoof werd iedere oorlogsmogendheid steeds wanhopiger in het behalen van een overwinning, waarbij koste noch moeite werden gespaard. Aan het begin van 1917 stond niet alleen Rusland op instorten, maar ook de bondgenoot van Duitsland: Oostenrijk. Duitsland stond er zo goed als alleen voor, maar was ook sterk verzwakt en had onvoldoende mankracht om een overwinning op het land te kunnen behalen. Daarom besloot de Duitse overheid op 1 februari 1917 tot het overgaan op de onbeperkte duikbotenoorlog op zee, waardoor ieder schip, neutraal of niet, daar nu het gevaar liep getorpedeerd te worden. Tegelijkertijd raakten Groot-Brittannië en Frankrijk uitgeput van de voortslepende oorlog, zodat ook deze alliantie minder rekening ging houden met Nederland. Na de laatste zet van Duitsland besloten op 6 april 1917 ook de Verenigde Staten zich te mengen in de oorlog. Voor Nederland was dit een ramp omdat er nu, naast het feit dat er nog minder rekening werd gehouden met de gevoerde neutraliteitspolitiek, er ook geen neutrale grootmacht meer was die dezelfde visie had.³⁵

De onbeperkte duikbotenoorlog had directe gevolgen voor Nederland. Omdat de Britse regering bang was dat neutrale scheepvaart geen Engelse havens meer aan zou doen werd het op de dag van afkondiging al verboden voor Nederlandse schepen om Engeland uit te varen. Dit mocht pas als een gelijkwaardige boot met dezelfde lading dezelfde haven aan

³⁴ Ibidem, 59.

³⁵ Van Tuyll van Serooskerken, *The Netherlands and World War I*, 178.

zou doen. Ook in Nederland mochten schepen niet meer uitvaren en werd alle scheepsruimte gevorderd door de overheid, om zich beter te kunnen verweren tegen Britse pogingen schepen op te eisen.³⁶ Toch konden al deze maatregelen niet voorkomen dat het wel eens mis ging. Zo werden er op 22 februari zes koopvaardij schepen met tarwe getorpedeerd, ondanks de vrijbrieven waar de kapiteins over beschikten. Dit wakkerde de anti-Duitse stemmingen in Nederland weer flink aan.³⁷ Ook namen de militaire leiders van zowel Duitsland en Groot-Brittannië het steeds minder nauw met de onschendbaarheid van het neutrale grondgebied en werd er zelfs af en toe per ongeluk Nederlands grondgebied gebombardeerd.³⁸

Een ander probleem was de zand- en grindkwestie. Duitsland transporteerde zand en grind naar België over Nederlandse waterwegen. Groot-Brittannië protesteerde vanwege de schending van het neutrale gebied, omdat deze grondstoffen wel eens gebruikt zouden kunnen worden voor militaire doeleinden. Na het uitvoeren van controles in opdracht van de Nederlandse regering bleef het onduidelijk of de grondstoffen werden gebruikt voor de oorlog. Engeland was echter woedend vanwege dit lakse optreden en reageerde hierop door de telegraafverbindingen te verbreken. Hierdoor kon Nederland geen contact meer onderhouden met Nederlands-Indië. Ook moest de NOT vanaf dat moment handelsrestricties gaan aanvragen voor het aanvragen van voorheen vrije producten.³⁹ Ondertussen kon de Nederlandse overheid maar niet bewijzen of het zand en grind voor oorlogsdoeleinden was of niet omdat de Duitse regering geen controleurs meer toeliet. Uit deze situaties blijkt dat Nederland van een respectabele neutrale mogendheid was verworpen in een spelbal tussen de twee allianties. Het risico om alsnog meegesleept te worden in de oorlog werd steeds groter.

Daarbij kreeg het land ook te kampen met binnenlandse spanningen. Een distributiesysteem was al aan het begin van de oorlog door de overheid ingevoerd, maar sinds 1917 was er ook nog eens sprake van een gigantische afname aan importen, waardoor Nederland te kampen kreeg met grote voedsel- en brandstoftekorten. Dit leidde tot verschillende oproeren in het land.⁴⁰ Ook al deed Nederland niet actief mee aan de oorlog, de bevolking snakte onderhand naar vrede.

Op 10 november werd de Nederlandse neutraliteit voor het laatst op de proef gesteld. Die dag meldde de Duitse keizer Wilhelm II zich bij de Nederlandse grens. Met algemene

³⁶ Moeyes, *Buiten schot*, 258.

³⁷ *Ibidem*, 259-260.

³⁸ Van Tuyll van Serooskerken, *The Netherlands and World War I*, 185.

³⁹ Moeyes, *Buiten schot*, 268.

⁴⁰ Abbenhuis, *The Art of Staying Neutral*, 187-190.

tegenzin werd hem toegestaan om te blijven, maar de Geallieerden waren het hier niet mee eens. Zij eisten zijn uitlevering en maakten Nederland uit voor 'Duitse vazalstaat'.⁴¹ Dit had geen positief effect op de internationale positie van het land.

In de laatste twee jaren van de oorlog verschoof de betekenis van het Nederlands maatschappelijk debat naar buitenlandse ontwikkelingen. Niet de binnenlandse polarisatie, maar de gebeurtenissen in de oorlogslanden hielden de gemoederen bezig. Publicisten speculeerden over wat de revolutie in Rusland en de inmenging van de Verenigde Staten betekenden voor Duitsland in de oorlog. Het veranderende karakter van de oorlog betekende dat er misschien toch snel een einde aan zat te komen. Dit had als gevolg dat vrede en democratie belangrijke thema's werden in het debat.⁴² Na de wapenstilstand werd er gefilosofeerd over hoe de nieuwe orde er na de vrede uit zou zien, waarin Wilsons beloften van democratie, zelfbeschikkingsrecht en een Volkenbond een grote rol speelden. Ook rees de vraag of de geallieerden niet te ver waren gegaan: de economische blokkade was nog steeds niet opgeheven en in Duitsland dreigde een burgeroorlog.⁴³ Wel legden Nederlandse opiniemakers zich neer bij het feit dat het land zich wel zou moeten aansluiten bij de nieuwe bond, ook al werd die overheerst door de Geallieerden. Wat de toekomst ook mocht brengen, bovenal heerste er opluchting over het feit dat de oorlog eindelijk voorbij was.⁴⁴

⁴¹ Tames, *Oorlog voor onze gedachten*, 118.

⁴² *Ibidem*, 98.

⁴³ *Ibidem*, 118.

⁴⁴ *Ibidem*, 120.

DEEL II

NEUTRALITEIT EN HET BEELD VAN DUITSLAND IN DE NRC EN DE TELEGRAAF

Voor dit hoofdstuk heb ik vier gebeurtenissen uitgekozen: de Duitse inval in België, het begin van de onbeperkte duikbotenoorlog, de wapenstilstand en het ondertekenen van de Vrede van Versailles. Bij iedere ontwikkeling heb ik de kranten gelezen vanaf de dag dat het plaatsvond tot en met een week later. Dat zijn dus steeds zeven dagen per gebeurtenis, per krant. De fragmenten die mij relevant leken heb ik vervolgens gebruikt voor mijn onderzoek. Ik hoop hierdoor een beeld te krijgen van hoe neutraal de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* en *De Telegraaf* bleven ten opzichte van Duitsland in hun berichtgeving gedurende de oorlog.

De Duitse inval in België

De Nieuwe Rotterdamsche Courant

In de avond van 4 augustus 1914 stond de volgende vermelding in de *NRC*:

De ministers van buitenlandsche zaken, van justitie, van marine, van oorlog en van koloniën, daartoe door H. M. de Koningin gemachtigd, brengen ter kennis van een ieder wien zulks aangaat dat de Nederlandsche regering in den tusschen de met Nederland bevriende mogendheden Rusland, Frankrijk en Servië enerzijds en Duitschland en Oostenrijk-Hongarije anderzijds uitgebroken oorlog volstreekte onzijdigheid in acht nutten en dat ter handhaving van die onzijdigheid de volgende bepalingen zijn vastgesteld.⁴⁵

Diezelfde dag was het Duitse leger België, net als Nederland een neutrale mogendheid, binnengevallen. De maatregelen die bij deze status van neutraliteit hoorden werden in dezelfde editie meegedeeld: zo was het voor soldaten van andere mogendheden dan Nederland verboden om Nederlands grondgebied te betreden. De grenzen werden streng bewaakt om eventuele gewapende soldaten te ontwapenen en ontmantelen en de neutraliteit van de Nederlandse grond te waarborgen. De avondeditie van de *NRC* op 4 augustus bestaat hoofdzakelijk uit verschillende telegrammen, afkomstig uit allerlei steden in Europa, en nieuwsberichten over het Duitse leger in België. De manier waarop het nieuws wordt gebracht is neutraal. In plaats van Duitsland te veroordelen over het schenden van Belgisch

⁴⁵ *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 4 augustus 1914.

grondgebied is er sprake van verwarring over de precieze beweegredenen van het Duitse leger:

De Duitse regering zou zich verplicht gevoelen dien aanval (van Frankrijk) te voorkomen en het Belgische gebied te schenden...⁴⁶

Duitsland pretendeert dus een oorlog te beginnen om België te beschermen tegen Frankrijk. In ditzelfde bericht komen ook de twijfels van de Nederlandse regering aan bod omdat de Franse regering dit juist weer ontkent. Een oordeel wordt niet geveld; door de tegenstrijdige berichten is er daarvoor te veel verwarring. Op dit moment lijkt ieder verhaal van zowel Frankrijk, Duitsland als Engeland even geloofwaardig. Ook in de avondeditie van 5 augustus wordt er blijk gegeven van het vertrouwen dat er lijkt te zijn in de verschillende mogendheden. Aangezien de Duitsers vlak bij de Nederlandse grens in België oorlog voeren is men in de zuidelijke Nederlanden bang dat het neutrale grondgebied niet geaccepteerd zal worden, net als het geval was in België. De Duitse regering heeft echter haar woord gegeven dat Limburg ongeschonden zou blijven en de Nederlandse overheid wordt als volgt geciteerd:

“De Duitse regering heeft haar woord gegeven, en dat woord gelooven wij.”⁴⁷

Naarmate de dagen voorbij gaan sinds de inval in België komen er ook steeds meer berichten uit België zelf. Dit zijn ooggetuigenverslagen en berichten van Nederlandse oorlogscorrespondenten die naar België zijn gereisd om duidelijkheid te krijgen na alle verwarrende en tegenstrijdige berichten die over de verschillende mogendheden worden gepubliceerd. Hierdoor verschijnen er verslagen waarin wordt beschreven hoe het Duitse leger huishoudt op Belgisch grondgebied. Op 6 augustus zijn er voor het eerst berichten te lezen in de *NRC* waarin enige achterdocht te bespeuren valt over de onschuld van het Duitse leger. De Belgen, gezien als de dappere underdog, spelen hierin een heldenrol.

De jongste berichten over de ontwikkeling van het Duitsch-Belgisch geschil zijn afdoend. De Duitschers, met een laatdunkende minachting zoowel voor de rechten van een kleine natie als voor verwickelingen met een meer te duchten vijand, zetten door tot het bittere uiterste. De Belgen daartegenover, met een kloekmoedigheid en een helderheid van inzicht die anderen tot voorbeeld

⁴⁶ *NRC*, 4 augustus 1914.

⁴⁷ *NRC*, 5 augustus 1914.

mag strekken, weigeren zich de wet te laten voorschrijven.⁴⁸

Verwarring over de precieze ontwikkelingen in België lijken nu uit de lucht. Uit dit fragment lijkt de *NRC* een pro-Belgische en anti-Duitse weg te kiezen. Duitsland heeft inderdaad het volkerenrecht geschonden door neutraal gebied binnen te vallen, maar is dat genoeg reden om bij het berichten over het Duitse leger de term ‘laatdunkende minachting’⁴⁹ te gebruiken? Het getuigt niet van neutrale berichtgeving. Aan de andere kant is het niet ‘juist’ wat het Duitse leger heeft gedaan en als neutrale mogendheid leefde men in Nederland veel meer mee met het lot van de Belgen. Dit zou echter niet naar voren mogen komen in een krant die objectiviteit en neutraliteit probeert te handhaven.

Opvallend is dat er veel nieuws overgenomen wordt uit Engeland. Bij het bekijken van de kranten vanaf 4 augustus is te zien dat van de berichten op de voorpagina het grootste gedeelte afkomstig is uit Londen. Ismee Tames heeft het in haar werk ook over deze ontwikkeling. In de verwarring na het uitbreken van de oorlog en tegensprekende berichten leek Duitsland alleen maar wandaden goed te spreken, waardoor het land na enig onderzoek bij veel mensen in slecht daglicht kwam te staan.⁵⁰ Berichten uit Engeland kregen hierdoor steeds meer de status van de waarheid. Dat dit neutrale berichtgeving in de weg stond werd duidelijk toen er op 7 augustus melding werd gemaakt van Duitse soldaten die Nederlands grondgebied zouden schenden. Achteraf bleken dit gewoon Duitse burgervluchtelingen te zijn, wat volkomen legaal was. Naar aanleiding hiervan plaatst de *NRC* het volgende bericht:

Wat ook onze gevoelens mogen zijn in deze vreeselijken oorlog, de neutraliteit die wij moeten handhaven en bovendien het hoogste landsbelang dwingen ons, daaraan geen uiting te geven en ons te bepalen tot verdediging van onze grenzen tegen welke schending ook.⁵¹

In de kranten die daarop volgen blijft de berichtgeving over de oorlog tussen Duitsland en België tegenstrijdig en verwarrend. De *NRC* lijkt een evenwichtige samenstelling van berichten afkomstig uit de verschillende allianties na te streven. Zo verschijnt er op 8 augustus dit telegram uit België:

⁴⁸ *NRC*, 5 augustus 1914.

⁴⁹ *NRC*, 6 augustus 1914.

⁵⁰ Tames, *Oorlog voor onze gedachten*, 39.

⁵¹ *Nieuw Rotterdamsche Courant*, 7 augustus 1914.

De Etoile Belge waarschuwt de openbare meening in België tegen valsche geruchten, uitgestrooid door Duitsche agenten, die er zelfs geen been in zien leugenachtige telegrammen, onderteekend met namen van Belgische officieren, aan het ministerie van oorlog te zenden.⁵²

In dit bericht komt naar voren dat de Duitse berichtgeving in België niet te vertrouwen is. Om toch voor enige nuance te zorgen plaatst de redactie één dag later het volgende:

Begrijpelijk is, dat de Belgen spreken van nederlagen der Duitschers en omgekeerd de Duitschers van succes op de Belgen: zulks is nodig om den moed erin te houden. Welke oorlogvoerende mogendheid doet dit niet?⁵³

Hieruit blijkt dat de *NRC* ondanks alle gebeurtenissen een neutrale koers nastreeft door zoveel berichten van beide kanten te plaatsen en – als dat nodig is – te relativeren. Dit maakt de krant niet pro-Duits maar ook zeker niet pro-Brits.

De Telegraaf

Wat opvalt aan de voorpagina van de ochtendeditie van *De Telegraaf* op 5 augustus is dat het grootste deel van de berichten over de oorlog afkomstig is uit Londen. Op pagina nummer twee is er een fragment van de Duitse keizer te lezen waarin de onschuld van Duitsland aan de oorlog wordt uitgesproken.

“Mijn regeering en vooral mijn kanselier, hebben tot het laatste oogenblik gepoogd het uiterste gevaar af te wenden. Maar gedrongen door noodweer, grijpen wij thans met zuiver geweten, en met onbezoedelde hand het zwaard.”⁵⁴

Op dezelfde pagina is echter een bericht te lezen van de Britse premier Asquith waarin hij twijfelt aan de oprechtheid van de verklaring van Duitsland. Ook in *De Telegraaf* komt de verwarring naar voren die er heerste na het binnenvallen van België door Duitsland. Elkaar tegensprekende berichten, maar vooralsnog geen oordeel over de betrokken landen.

Op 6 augustus verschijnen er ook berichten van oorlogscorrespondenten in de krant. Over de gevechten rond het Belgische plaatsje Visé wordt geschreven:

⁵² *NRC*, 8 augustus 1914.

⁵³ *NRC*, 9 augustus 1914.

⁵⁴ *De Telegraaf*, 5 augustus 1914.

Omtrent het lot van Visé berichtte ik reeds. Het stadje is verwoest. De opgewonden Duitschers ontzagen niets of niemand. De geweerkolven beukten de deuren in en de ‘franc tireurs’ gingen er onverbiddelijk aan.⁵⁵

Een andere correspondent schrijft echter:

Ik kan nu niet begrijpen dat dit hetzelfde leger is, waaraan de Belgische vluchtelingen zulke hardvochtigheden toeschreven. De soldaten waren kalm, niet bepaald opgewekt, maar vol vertrouwen.⁵⁶

In berichten die verschijnen in de avondkrant die dag komen in meerdere verslagen de hoffelijkheid van de Duitsers jegens Nederlandse correspondenten en Nederlanders in het grensgebied naar voren.

De neutraliteit van het Nederlandsch gebied wordt uitstekend bewaakt. De Duitschers zijn een en al hoffelijkheid (...) De correctheid der Duitse militairen jegens de Hollanders maakt een goeden indruk.⁵⁷

Wat voor oorlog de Duitsers ook voeren in België, tegenover Nederland en diens neutraliteit gedroegen ze zich blijkbaar netjes en uit deze fragmenten valt ook een zekere soort sympathie op te maken. Toch blijven de berichten die verder in *De Telegraaf* verschijnen tegenstrijdig over hoe er wordt gedacht. Een verschil met de *NRC* is dat er in de berichten van *De Telegraaf* meer emotioneel, bijna in een soort van romanstijl, wordt geschreven. Een zin als ‘de opgewonden Duitschers ontzagen niets of niemand’⁵⁸ heeft als bedoeling niet alleen de lezer te informeren, maar ook een bepaald onderbuikgevoel van afkeer op te roepen. Hierdoor lijkt er in iedere zin al een bepaald soort partijdigheid door te schemeren. De manier waarop er wordt bericht is een stuk heftiger dan het geval is in de *NRC*. Op 7 augustus wordt er ‘s ochtends bericht van ‘vreeselijken tooneelen’⁵⁹ die zich op Belgisch grondgebied hebben voorgedaan door het Duitse leger. Wat betreft de Nederlandse neutraliteit schijnt het Duitse leger zich echter netjes te gedragen.

⁵⁵ *De Telegraaf*, 6 augustus 1914.

⁵⁶ *De Telegraaf*, 6 augustus 1914.

⁵⁷ *De Telegraaf*, 6 augustus 1914.

⁵⁸ *De Telegraaf*, 6 augustus 1914.

⁵⁹ *De Telegraaf*, 7 augustus 1914.

De steeds meer opduikende en in België gereeden grond vindende geruchten als zouden de Duitse troepen onze neutraliteit geschonden hebben en over Nederlandsch grondgebied België zijn binnengerukt, kunnen wij met de meeste beslistheid tegenspreken.⁶⁰

Het lijkt erop alsof *De Telegraaf* een beeld schetst van een Duits leger dat barbaars is tegen het land waar het oorlog mee voert, maar netjes is tegen Nederland en daarvan de neutraliteit accepteert. Van de felle anti-Duitse houding waarvan *De Telegraaf* berucht is, is in deze eerste berichten na de Duitse inval nog weinig te bespeuren. Ook de felle kritiek op de Nederlandse neutraliteitspolitiek, die de redactie uitte, blijft in de eerste oorlogsberichten achterwege. Veel berichten zijn afkomstig uit Engeland, maar de berichten van de oorlogscorrespondenten zelf wat betreft de barbaarsheid van het Duitse leger lijken elkaar vooralsnog tegen te spreken en geen eenduidig anti-Duits karakter te hebben.

De onbeperkte duikbotenoorlog

De Nieuwe Rotterdamsche Courant

Op 1 februari 1917 riep de Duitse regering uit tot de onbeperkte duikbotenoorlog uit. Voor Nederland was dit een ramp, aangezien dit inhield dat ook neutrale schepen kans maakten om getorpedeerd te worden. De ochtendeditie van de *NRC* die dag staat vermeld dat er geen schepen zijn uitgevaren in verband met de ‘rücksichtlose duikbootoorlog’.⁶¹ Ook er is er de verklaring te lezen van de Duitse rijkskanselier Bethman Hollweg, waarin de oorlogsmoeyne van Duitsland wordt uitgelegd als een weloverwogen keuze in de zeeoorlog tegen de Entente die de neutrale landen niet zal schaden.

“...de Duitse duikbootoorlog is sedert laatstafgelegde verklaringen van de Duitse regeering steeds in volkomen overeenstemming geweest met de ter zake van den zeeoorlog gedane beloften, die met de belangen der onzijdigen rekening houden.”⁶²

Niet de Duitse, maar de Engelse regering is degene die het volkerenrecht schendt met de blokkade, aldus de rijkskanselier. De duikbootoorlog is slechts ter verdediging, zo komt naar voren in de opinie van verschillende Duitse kranten waar de *NRC* melding van maakt. En

⁶⁰ *De Telegraaf*, 7 augustus 1914.

⁶¹ *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 1 februari 1917.

⁶² *NRC*, 1 februari 1917.

daarbij is de Engelse blokkade sinds het begin van de oorlog ook ingegaan tegen het volkerenrecht van neutrale mogendheden.

De Korrespondenz Norden verneemt nader over de Engelsche Noordzee-blokkade uit ingelichte kringen, dat deze niet tot havens en kusten van den tegenstander wordt beperkt, maar ook het verkeer ter zee naar onzijdige havens verspert. Sedert eeuwen is aangenomen dat een dusdanige blokkade volgens het volkenrecht ongeoorloofd is.⁶³

Ondanks deze berichten lijkt het uitbreken van de duikbotoorlog meer anti-Duitse segmenten teweeg te brengen dan de al langer aanwezige blokkade van de Engelse regering dat deed met publieke opinie over Engeland. Dezelfde avond verschijnen de eerste berichten over een tegemoetkoming van de Duitse regering aan Nederland wat betreft de genomen maatregelen. Er zullen smalle stukjes zee vrij blijven voor de neutrale scheepvaart. Alsnog blijft er echter sprake van argwaan met betrekking tot de Duitse maatregelen. Er kunnen namelijk gemakkelijk vergissingen worden gemaakt en daarbij blijft de Nederlandse scheepvaart zwaar belemmerd. De eerste reacties in de *NRC* op de nieuwe maatregel zijn niet positief en bestempelen de Duitse maatregelen als een ‘wanhoopsdaad’.⁶⁴

Na de blokkade op langen afstand waaraan de Entente-mogendheden geruimen tijd thuisland hebben onderworpen, is nu, met ingang van heden, op enkele smalle strooken na de rest van Europa geblokkeerd.... door een decreet te Berlijn. Deze wanhoopsdaad brengt den oorlog in een nieuw stadium: de periode waarin het laatste restje volkerrecht, dat althans in naam nog gehandhaafd werd, en het laatste spoor van menselijkheid dat nog met den mond werd beleden, aan kant wordt gezet. (...) Zij [de neutrale scheepvaart] geraakt in letterlijken zin tusschen twee vuren. De kans om in conflict te komen, wordt erdoor voor ons land uitermate verhoogd.⁶⁵

In dit bericht wordt de actie van de Duitse overheid sterk veroordeeld: de blokkade is een ‘wanhoopsdaad’ die een einde maakt aan ‘het laatste spoor van menselijkheid’. De onbeperkte duikbotenoorlog wordt bestempeld als een groot gevaar. Ondanks deze harde woorden wordt er verder nergens expliciet partij gekozen voor een bepaalde alliantie, ondanks het feit dat de Nederlandse scheepvaart veel hinder ondervindt en er in het hele land sprake is van grote goederen- en voedseltekorten. Er wordt vermeld dat ‘het laatste restje volkerrecht’⁶⁶ aan de kant wordt gezet, maar dit impliceert tegelijkertijd dat er van dat ‘laatste restje’ ook

⁶³ *NRC*, 1 februari 1917.

⁶⁴ *NRC*, 1 februari 1917.

⁶⁵ *NRC*, 1 februari 1917.

⁶⁶ *NRC*, 1 februari 1917.

niet veel meer over was. Ondanks de veroordeling van deze actie is dit bericht geen specifieke belediging. Verder blijft de krant zowel Duitse als Engelse persberichten plaatsen, waarbij elke alliantie elkaar zo zwart mogelijk probeert af te schilderen. Toch lukt het de redactie om verder nergens uitlatingen te doen die een regelrechte belediging zouden zijn aan Duitsland of Engeland en de neutraliteit van het blad min of meer te handhaven. Zo schrijft een correspondent van de krant vanuit Berlijn:

De twee taaiste volken der wereld staan nu tegenover elkaar, de Engelschman met zijn gedurende eeuwen aangekweekte en geoeffende volharding en trots, de Duitscher met zijn door neiging en scholing tot het uiterste ontwikkelde gave, om zich geen mogelijkheid te laten ontgaan en zich, als het noodig is, zelfs aan den hardsten plicht niet te onttrekken.⁶⁷

Hoe vervelend de gevolgen voor Nederland mogen zijn, het uitroepen tot de onbeperkte duikbootoorlog wordt naast een wanhopige actie toch vooral gezien als een product van het beloop van de oorlog.

De Telegraaf

De voorkant van de ochtendeditie van *De Telegraaf* van 1 februari 1917 wordt gedomineerd door de dikgedrukte kop ‘De duikbootoorlog zonder genade’⁶⁸, vergezeld door de verklaring van rijkskanselier Bethman-Hollweg en de vele vermeldingen van alle Nederlandse schepen die uit veiligheid niet uitvaren. Dezelfde avond zijn er berichten te lezen waarin duidelijk wordt dat de Duitse regering wellicht een uitzondering wil maken voor Amerikaanse schepen, iets wat bij de redactie van *De Telegraaf* blijkbaar in het verkeerde keelgat schiet.

Deze uitzonderingsbepaling kan de wanhoopspolitiek van Duitschland alleen maar een nóg verachtelijker karakter geven. Zij bewijst, dat voor de regeerders te Berlijn macht alléén de maatstaf is voor recht.⁶⁹

Ook wordt de reden vermeldt waarom Duitsland nu opeens de onbeperkte duikbotenoorlog uitroept. Volgens *De Telegraaf* komt dit omdat de Engelse blokkade werkt – iets dat de Duitse regering jarenlang heeft ontkend.

⁶⁷ *NRC*, 6 februari 1917.

⁶⁸ *De Telegraaf*, 1 februari 1917.

⁶⁹ *De Telegraaf*, 1 februari 1917.

Dien bluf [dat de blokkade niet werkt] kan ze niet langer volhouden. En dáárom zijn de omstandigheden veranderd! De ‘nieuwe situatie’ waarover Zimmermann het in zijn nota van gisteren heeft, is het feit dat Duitschland het thans voor heel de wereld moet uitkrijten dat HET VAN DE HONGER STERFT!⁷⁰

Uit de manier van berichtgeving is op te maken *De Telegraaf* anti-Duits is en absoluut geen moeite doet om dit te verbergen. Sterker nog, de redactie komt er zelfs trots voor uit. De schrijver van dit bericht geniet duidelijk van het idee dat Duitsland grote voedseltekorten zou hebben. Daarbij is datgene wat hij beweert ook slechts een theorie. In februari 1917 wist men nog niet hoe slecht Duitsland er eigenlijk voorstond. Een idee wordt hier gepresenteerd als een voldongen feit met als doel het zwartmaken van Duitsland. Hieruit blijkt dat *De Telegraaf* absoluut geen moeite doet om neutrale berichtgeving te bewerkstelligen en heeft gekozen voor een sterke anti-Duitse weg. De krant verzet zich zelfs actief tegen de neutraliteitspolitiek van de Nederlandse regering en pleit voor een pro-Ententepolitiek.

Wij zitten nu tusschen de twee groepen van strijdenden, waarvan de eene, de groep der geallieerden ons zooveel mogelijk tegemoet wil komen, slechts kleine tegenprestatie eischt en in ieder geval ons niet bedreigt met daden van geweld. En ongetwijfeld zouden wij van deze zijde nog veel minder te lijden hebben indien we loyaal van den beginne af ons aan een strikte economische neutraliteit hadden gehouden. (...) Het wordt de hoogste tijd, dat een weg gezocht wordt, waarlangs op de een of andere wijze de openbare meening, de meening der besten én van de meerderheid van ons volk, zich als wil aan een onwillige regeering kan opdringen.⁷¹

Engeland heeft het Nederland met de Noordzeeblokkade ook zwaar gemaakt, maar uit dit bericht blijkt dat Nederland dit wellicht had kunnen voorkomen door vanaf het begin af aan partij te kiezen. *De Telegraaf* kiest er overduidelijk voor de Nederlandse regering niet te steunen en de neutraliteitspolitiek in gevaar te brengen. In dagen die daarop volgen worden telegrammen met daarin de vermelde getorpedeerde schepen begeleid door koppen als ‘Een misdadige duikbootoorlog!’⁷² De argumenten die vanuit Duitsland komen en de duikbotenoorlog bestempelen als verdediging tegen de Britse blokkade, worden weggehoond.

⁷⁰ *De Telegraaf*, 1 februari 1917.

⁷¹ *De Telegraaf*, 1 februari 1917.

⁷² *De Telegraaf*, 6 februari 1917.

Volgens een bericht uit Berlijn hebben de neutralen een verkeerde voorstelling van de verscherpte duikbootactie, want deze is niet tegen hen gericht. Deze mededeeling wordt hier een grof bedrog genoemd, want de duikboten brengen dagelijks neutrale schepen tot zinken.⁷³

Niettegenstaande het doel van beide zee-versperringen juist hetzelfde is, worden alleen tegen de Duitse maatregelen bijzondere bezwaren geopperd. (...) Dat beteekent, dat, waar er twee aan het vechten zijn, de toeschouwers niet méér respect moeten hebben voor dengene, die strijdt volgens alle regelen van een eerlijk duel, dan voor zijn tegenpartij, die gebruik maakt van alle slinksche, verboden en verraderlijke grepen, en daarbij dan nog links en rechts de omstaanders zelve raakt!⁷⁴

De wapenstilstand

De Nieuwe Rotterdamsche Courant

Op 11 november 1918 werd de wapenstilstand gesloten tussen de verschillende allianties. Vrede was er op dat moment nog niet, maar er werd vanaf dat moment niet meer gevochten. In Duitsland was ondertussen de keizer het land uitgevlucht en was er op dat moment sprake van een tijdelijke regering, onder leiding van rijkskanselier Ebert, die de vredesbelangen voor Duitsland behartigde. Duitsland werd na het sluiten van de wapenstilstand enerzijds hard gestraft door de Entente, maar anderzijds was er sprake van enig optimisme ten opzichte van de nieuwe Duitse regering. Zo verscheen in de ochtendkrant van 11 november een bericht uit de Londense pers over de nieuwe kanselier en Duitsland.

In temperament en in politiek toonde hij gematigdheid. Hij is stellig een man van daden... (...) Ik zou zonder aarzeling durven zeggen dat het Duitse proletariaat de beste keuze gedaan heeft. (...) Ongetwijfeld zullen de Duitschers nu een republiek instellen. (...) De ultra conservatieven zullen nu een zwaren dobber hebben, als zij willen blijven beweren, dat de Duitse democratisering maar een valstrik, een gauwigheidje om de grossgemeente te bedotten enz. is.⁷⁵

Hieruit spreekt een zekere mate van vertrouwen in de nieuwe Duitse regering. Verder zijn er veel berichten te vinden over feestelijkheden in Nederland zelf naar aanleiding van wapenstilstand en telegrammen waarin de omstandigheden in Duitsland worden beschreven,

⁷³ *De Telegraaf*, 6 februari 1917.

⁷⁴ *De Telegraaf*, 5 februari 1917.

⁷⁵ *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 11 november 1918.

dat te kampen heeft met massale stakingen en opstanden. Ook zorgt de aankomst van de Duitse keizer in Nederland en onder de geallieerden voor ophef.

Hier heerscht in breede kringen verontwaardiging over het feit dat een onzijdig land asyl verleent aan den gewezen keizer. Daar andere oorlogsmisdadigers zijn voorbeeld vermoedelijk zullen volgen, dienen de geallieerden een waarschuwing tot de onzijdigen te richten, om hem niet te herbergen.⁷⁶

Aan de wapenstilstand worden niet erg veel artikelen gewijd. Er worden wel buitenlandse berichten geplaatst, maar door de *NRC* zelf wordt er weinig over geschreven. De binnenlandse perikelen, zoals de invoering van het vrouwenkiesrecht, demobilisatie van het leger of de voedseltekorten krijgen meer aandacht. Op 12 november wordt er een uit Londen afkomstig artikel geplaatst over het belang van de Volkerenbond. Pas op 15 november houdt de *NRC* zich zelf pas bezig met het einde van de oorlog en de toekomst die erop zal volgen.

De rubriek oorlog hebben wij opgeheven. Formeel is dat eigenlijk niet juist. De oorlog eindigt eerst met den vrede. Er is nog geen vrede, slechts wapenstilstand. Maar de berichten wijzen er op, dat het overgangsstadium langdurig zal worden, dat wij slechts geleidelijk een toestand van volkomen vrede tegemoet gaan. Dat vooruitzicht wettigt het afschaffen van de oorlogsrubriek aan het begin van het overgangsstadium.⁷⁷

Maar als er komt een nieuwe democratisch-imperialistische van het heilig verbond, een verbond om Duitsland er onder te houden, dan zal er een tijd komen, later, dat er dichters en schrijvers zullen opstaan, die de periode voor en tijdens den oorlog zullen verheerlijken en in een romantisch licht zullen plaatsen tegenover de latere onderwerping. (...) Vroeg of laat zal dan de revanchegedachte [rond]gaan. Dit kan alleen worden voorkomen, als de volkerenbond er komt, niet die van Smuts, maar die van Wilson.⁷⁸

Dit is een pleidooi voor een gelijkwaardige Volkerenbond. Een Volkerenbond die erop gericht is om Duitsland te straffen en te overheersen zal niet werken, omdat het land dan altijd uit zal zijn op revanche. Jan Smuts was een vooraanstaand politicus in Zuid-Afrika die nauwe bonden onderhield met Engeland en pleitte voor een hardere Volkerenbond dan Wilson met

⁷⁶ *NRC*, 12 november 1918.

⁷⁷ *NRC*, 15 november 1918.

⁷⁸ *NRC*, 15 november 1918.

zijn veertien punten, die gebaseerd waren op gelijkwaardigheid en zelfbeschikkingsrecht van de verschillende volkeren.⁷⁹

Opvallend in de berichtgeving na het sluiten van de wapenstilstand is de kleine rol die dit thema inneemt in het nieuws. Er verschijnen regelmatig berichten uit de verschillende Europese landen die betrokken waren in de oorlog, maar dit aandeel is veel minder groot dan toen het nog oorlog was. De krant lijkt gedomineerd te worden door berichten uit het binnenland, waarvan regeringsperikelen, het vrouwenkiesrecht, de demobilisatie en het economisch herstel na de oorlog het onderwerp zijn. Het artikel waarin de ideeën over een Volkerenbond aan bod komen is het enige – niet uit het buitenland afkomstige – bericht met dit thema dat wordt geplaatst in de week sinds de wapenstilstand. Ook over de toekomst van Duitsland wordt weinig geschreven. De enige berichten daarover zijn ook persberichten uit het buitenland. Aan de hand van het fragment over de Volkerenbond valt slechts te zeggen dat de krant pleit voor een niet al te harde Volkerenbond voor Duitsland, omdat deze uiteindelijk slechts zal zorgen voor revanchegedachtes in het land.

De Telegraaf

Ook in *De Telegraaf* is er een groot aantal berichten met binnenlands nieuws te lezen na het sluiten van de wapenstilstand. Toch komt in deze krant het buitenlandse nieuws en de positie die Nederland zal moeten bekleden in de nieuw ontstane situatie meer aan bod dan bij de *NRC*. Verder spelen anti-Duitse gevoelens nog steeds een grote rol, iets wat ook duidelijk wordt in de discussie die er ontstaat rond de vlucht van de Duitse keizer en diens verblijf in Nederland.

Lang echter kan, noch mag een zodanig verblijf duren, en zal het ook niet door onze regeering geduld kunnen worden. Zij is verplicht onhoffelijk te zijn, eene hoogst onaangename plicht jegens een gevallen grootheid, maar deze moet worden vervuld. (...) Er zijn reeds onhandigheden genoeg begaan, die onze internationale positie ernstig hebben geschaad.⁸⁰

Moet het Nederlandsche volk, dat in den oorlog, dank zij onze vorige regeering, reeds zooveel geslikt, heeft, ook dezen smaad nog dragen?⁸¹

⁷⁹ M. Duffy, 'Who's who – Jan Christian Smuts' (versie 22 augustus 2009), <http://www.firstworldwar.com/bio/smuts.htm> (20 januari 2013).

⁸⁰ *De Telegraaf*, 11 november 1918.

⁸¹ *De Telegraaf*, 13 november 1918.

In dit fragment komt de ontevredenheid over de Nederlandse neutraliteitspolitiek naar voren. Het verblijf van de ex-keizer was inderdaad een delicate zaak, aangezien het erop neer kwam dat een neutraal land asiel verleende aan het staatshoofd van een oorlogsmacht. *De Telegraaf* gebruikt deze situatie echter direct om de gehele politiek gedurende de oorlog in twijfel te trekken. Daarbij was de krant Ententegezind en door onderdak te verlenen aan de keizer stond Nederland in een minder goed blaadje bij de geallieerden. Dat *De Telegraaf* absoluut ontevreden is over de rol die de Nederlandse regering gespeeld heeft blijkt uit een terugblik die op 12 november in de krant verscheen naar aanleiding van de afloop van de oorlog:

De middelmatigheid heeft hier te lande steeds het uitstekende trachten te nivelleeren. Nederland is ook in dit opzicht het klassieke vlakke land dat speciaal op politiek gebied en bij zijn regeeringsbeleid de historische traditie getrouw blijft en met een naïve zelfgenoegzame aandoening de farce van een keizer Wilhelm voorde Ruyters graf boekstaaft: betreffende een groot land dat zoo zijn groote mannen eert. Wij hebben Oldenbarneveldt vermoord, wij hebben De Groot gevangengezet, wij hebben Spinoza en Vondel dwars gezeten, Rembrandt failliet verklaard, de De Witten vermoord, De Ruyter onvoldoende toegerust naar de Middellandsche Zee in den dood gezonden. Schavot en gevangenis hebben in de 19e en 20e eeuw afgedaan, doch de nivelleermanie is sterker dan ooit; bij politiek en regeeringsbeleid viert de phrasen-rijke middelmatigheid hoogtij.⁸²

Het Nederlandse politieke beleid deugt niet, en dat doet het al jaren niet. Niet alleen Duitsland is het land dat moet veranderen, volgens *De Telegraaf* moet er ook wat gebeuren aan de Nederlandse politiek. De neutraliteitspolitiek is het toonbeeld van middelmatigheid, aldus de redactie. Democratie is hiervoor de oplossing; de regering moet luisteren naar het volk. Zo wordt de oorlog een les voor de Nederlandse overheid en breekt er met het sluiten van de wapenstilstand niet alleen nieuwe tijd aan voor de staten in Europa, maar ook voor Nederland. Al met al lijkt de krant zich meer te positioneren als opinieblad dan als een krant die het doel heeft objectief nieuws te brengen.

Daarom doen wij een beroep op het democratisch Nederland om zich gereed te houden langs den organisatorischen staatsrechtelijken weg de stichting van een nieuw Nederland te bevorderen en mede te werken het volk zijn rechten volkomen en ongeschonden te waarborgen. Leve de nieuwe tijd!⁸³

⁸² *De Telegraaf*, 12 november 1918.

⁸³ *De Telegraaf*, 12 november 1918.

De uiteindelijke boodschap die *De Telegraaf* wil overbrengen heeft, ondanks alle eerder geuite kritiek, een positieve klank. Wat er ook gebeurt is in het verleden, met de vrede breekt er een nieuwe, goede tijd aan. Ook over de Duitse geschiedenis heeft de krant wat te melden:

Ten val gekomen, het rijk, dat gesticht werd op verkeerden grondslag: op de macht door geweld; dat Europa gedwongen heeft een groot gewapend kamp te worden en dat alle pogingen, dien wantoestand te verbeteren, mislukken deed. (...) Daarin onderscheidt de Pruisische geschiedenis zich van die van alle andere moderne staten en heeft slechts gelijkenis met die van de oude Romeinsche republiek. En juist daarom, zoo zeggen wij, moest Pruisens macht ten gronde gaan.⁸⁴

Het is duidelijk dat *De Telegraaf* nog steeds een duidelijke anti-Duitse koers vaart, ook nu de oorlog voorbij is. In tegenstelling tot de *NRC*, waarin er wordt gepleit voor een Volkerenbond die niet te hard is voor Duitsland, eist de Telegraaf een totale ondergang van Pruisen. Het moet eerst met de grond gelijk worden gemaakt, omdat het, aldus de desbetreffende schrijver, vanaf het begin af aan ‘gesticht werd op verkeerden grondslag’.⁸⁵ De enige manier waarop de geschiedenis zich dus niet zal herhalen, is door het rijk ten val te brengen, terwijl de *NRC* juist het tegenovergestelde beargumenteerd: om herhaling te voorkomen is het juist belangrijk dat er een Volkerenbond komt voor iedereen, op basis van gelijkheid en zelfbeschikkingsrecht. De meningen tussen beide bladen lopen in deze kwestie ver uiteen.

De Vrede van Versailles

De Nieuwe Rotterdamsche Courant

Op 28 juni 1919 werd het vredesverdrag officieel ondertekend in Versailles door de betrokken staten in de oorlog. Ook al werden de veertien punten van Wilson als leidraad gebruikt, het was een zwaar verdrag voor Duitsland, dat er behoorlijk mee werd gestraft. Op de desbetreffende dag wordt er in de *NRC* melding gemaakt van het tekenen van het verdrag door de Duitse delegatie. Zolang het verdrag echter nog niet geratificeerd is, is de oorlog echter nog steeds niet officieel voorbij en zijn de oorlogsmaatregelen nog in werking.

De vrede wordt hedenmiddag getekend, maar de blokkade, en alle andere oorlogsmaatregelen, worden voortgezet, totdat het verdrag wordt geratificeerd. (...) Het wordt zoo droog meegedeeld,

⁸⁴ *De Telegraaf*, 13 november 1918.

⁸⁵ *De Telegraaf*, november 1918.

maar men kan zijn oogen niet gelooven als men het leest. Het valt echter niet te ontkennen, dat het inderdaad met de onderteekening van het verdrag door de wederzijdsche gevolmachtigden nog geen vrede is, en dat derhalve de 'oorlogsmaatregelen' van zelf moeten worden voortgezet.⁸⁶

Het feit dat de oorlogsmaatregelen nog in werking zijn is een vervelende bijkomstigheid voor Nederland. Toch is er in dit bericht geen sprake van wrok of boosheid. Uit het stuk 'Het valt echter niet te ontkennen'⁸⁷ klinkt een berusting, een acceptatie dat de oorlogsmaatregelen, hoe vervelend ook, moeten worden voortgezet. Hierin zet de *NRC* ook na de oorlog de neutrale manier van berichtgeving voort. In de dagen die volgen op de onderteekening van het verdrag staan er veel buitenlandse persberichten in de krant die een beeld geven van hoe er tegen de vrede aan wordt gekeken. Zo klinken er in de Duitse pers proteststemmen en voelt men zich misleid:

Den vrede die daar gesloten wordt, beschouwen zijn eigen bewerkers niet als den duurzamen grondslag van een volkenverzoening. De eigenlijke beteekenis is, dat aan het Europeesche vasteland zooveel ziektestof wordt ingeënt, dat Engeland, Amerika Japan en Australië voor langen tijd van de bezorgdheid ontheven zijn voor een politieke of economische aaneensluiting van het oude continent. De triomf van Frankrijk is een zegepaal in schijn. (...) De overwinnaars zijn niet de adelaars van de wereldgeschiedenis, maar een schare van minder soort roofvogels die den buit verdeelen.⁸⁸

Is men in Duitsland verongelijkt, de Franse pers heeft weer een compleet andere mening over het gesloten vredesverdrag.

De vrede moet zijn een aanpassing van den overwonnenen aan de straf, die hij verdiende. Hij heeft het in zijn handen, den duur van de boetedoening te bekorten.⁸⁹

Een reactie van de *NRC* hierop is niet te vinden. Het blijft bij de buitenlandse persberichten. In het nieuws speelt vooral binnenlandse politiek verder een grote rol, zoals de invoering van kortere werkweken en andere sociale hervormingen. Wat betreft de Volkerenbond blijft het betrekkelijk stil in de kranten. Op 1 juli is er echter een verzoek te lezen van De Nederlandsche Vereeniging van Vrouwen voor duurzamen vrede:

⁸⁶ *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 28 juni 1919.

⁸⁷ *NRC*, 28 juni 1919.

⁸⁸ *NRC*, 29 juni 1919.

⁸⁹ *NRC*, 29 juni 1919.

De Nederlandsche Vereeniging van Vrouwen voor duurzamen vrede heeft een adres aan den minister van binnenlandsche zaken, tijdelijk voorzitter van den ministerraad, gericht, waarin zij, overwegende, dat den volkerenbond, in zijn te Parijs voorgestelden vorm, groote onvolkomenheden aankleven, en dat de eenzijdigheid ervan onder de belangrijkste bezwaren ertegen gerekend mag worden, als haar overtuiging uitspreekt dat het voor verbetering van de toekomst van het hoogste belang is, indien alle volkeren, welke zich aan zijn bepalingen wenschen te onderwerpen, onmiddellijk tot dien bond kunnen toetreden.⁹⁰

Deze vereniging pleit voor een eerlijkere toegang tot de Volkerenbond, ervan uitgaande dat deze nu nog te eenzijdig is. Toch brengt dit fragment geen verdere discussie op gang, noch andere berichten. Ook de *NRC* zelf heeft hier niets over te zeggen. Het tekenen van de Vrede van Versailles, heeft tegen mijn verwachtingen in, geen interessante discussies of opinieartikelen opgeleverd in de dagen die erop volgen. Het lijkt erop alsof de *NRC*, nu de oorlog voorbij is, zich liever bezig houdt met allerlei binnenlandse gebeurtenissen, dan nog meer berichten aan de oorlog en de periode daarna te wijden.

De Telegraaf

In tegenstelling tot de *NRC*, geeft *De Telegraaf* meer aandacht aan het ondertekenen van de Vrede van Versailles en de betekenis hiervan voor de toekomst van Duitsland en de rest van Europa. In de avondeditie van 28 juni verschijnt een uitgebreid artikel over het ondertekenen van de vrede en de verwachtingen die de redactie van de *Telegraaf* ervan heeft.

Nu wij alle tragische ellenden van den oorlog achter ons hebben en wij niet schrik de ontzettende gevolgen van den strijd overal om ons heen zien, hebben wij toch nog reden tot verheugenis, indien wij vertrouwen dat in de toekomst een nieuwe politiek de daden der Europeesche volken zal leiden, indien wij de zekerheid hebben, dat die nieuwe politiek uitsluitend gebaseerd zal zijn op het verlangen naar vrede. (...) Wij hebben meermalen ons vertrouwen in Parijs uitgesproken. Het is heden de dag om nogmaals te zeggen, dat de conferentie te Parijs, zich eerlijk en met opoffering van ontzaglijke moeiten, gegeven heeft aan de taak, om op nog rookende puinhoopen van het oude Europa een nieuwen bouw op te trekken, waarin voor alle volken ruimte is en waarin voor alle volken een deel der zonneschijn door de groote vensters naar binnen valt. (...) Maar er is alleen wat goeds van deze wereld te maken, wanneer wij ons laten leiden door de beginselen, die neergelegd zijn in het vredesverdrag dat geteekend werd op 28 juni 1919.⁹¹

⁹⁰ *NRC*, 1 juli 1919.

⁹¹ *De Telegraaf*, 28 juni 1919.

Uit dit fragment valt op te maken dat *De Telegraaf* lyrisch is over de vredesovereenkomst en grote verwachtingen heeft van wat deze vrede de toekomst gaat brengen. Net als de periode na het sluiten van de wapenstilstand wordt er negatief teruggedacht aan de oorlog, maar is er een vast vertrouwen in een goede toekomst waarin er vrede zal zijn. Terwijl uit Duitsland de protestberichten binnenstromen over de onrechtvaardigheid van de ‘schandvrede’⁹², wordt er in *De Telegraaf* naar de Vrede gerefereerd als ‘een nieuw begin.’⁹³

“De vrede is het begin van een nieuw leven voor het Duitse volk, dat, wanneer de innerlijke toestand in het rijk geheel zal zijn geregeld, zijn eerlijke plaats moet veroveren tusschen de volken, die bereid zijn tot een oprechte en vruchtbare samenwerking op voet van gelijkheid.” Uitspraken als deze, welke wij citeren – en vele andere – doen hopen, dat een groot deel van het Duitse volk wil beginnen met den wederopbouw van het vaderland, zonder tijd en energie te verliezen in een machteloos haat. (...) Hopen wij dat de beste elementen in Duitsland zullen inzien, dat men belang heeft bij een ruiterlijke naleving der voorwaarden, omdat men zich alleen daardoor – en niet door wapengeweld – een plaats in de nieuwe gemeenschap der naties kan verzekeren. Wij moeten met het materiaal dat deze vrede biedt, de toekomst opbouwen. En hoe willen wij bouwen, wanneer wij zelve onze bouwstoffen niet vertrouwen?⁹⁴

Om deze vrede te laten werken is het van groot belang om vertrouwen te hebben in de Ententelanden, zo blijkt uit de laatste zin. Voor Duitsland is het dan ook belangrijk om de voorwaarden na te leven, omdat dat de enige optie is om een volwaardige, gelijkwaardige staat te worden. Als het aan *De Telegraaf* ligt geniet de Entente nog steeds groot vertrouwen en onvoorwaardelijke steun. Op alle berichten uit Duitsland, waarin de Vrede wordt afgefakkeld, heeft de krant dan ook fikse kritiek:

Rouwranden om de dagbladen, onwaardig gejammer alsof het voor goed met Duitsland gedaan is en daarnaast geschreeuw om vergelding en grimmige wraakgeloften, dat is wat de Duitse pers biedt op den dag na den onderteekening van den vrede. Slechts zeldzaam zijn de stemmen waaruit eerlijkheid en gematigdheid spreken, aanmaningen om zich in het onvermijdelijke te schikken en uit de ruïnes van verwoeste hoop een nieuwe toekomst op te bouwen. (...) De gevaarlijke en ongelooflijke kortzichtige politiek, die gedurende den geheelen oorlog werd gevolgd: het Duitse volk in onwetendheid te laten over de ware stemming in het buitenland, heeft men ook nu tot het laatste oogenblik gevolgd.⁹⁵

⁹² *De Telegraaf*, 28 juni 1919.

⁹³ *De Telegraaf*, 29 juni 1919.

⁹⁴ ‘Een nieuw begin’, *De Telegraaf*, 29 juni 1919.

⁹⁵ *De Telegraaf*, 1 juli 1919.

Voor de kritiek op het verdrag heeft *De Telegraaf* geen goed woord over en voor Duitsland zelf ook niet. Toch heeft de krant vertrouwen in de toekomst. Na het ondertekenen van het verdrag verklaart het hoofd van de Duitse delegatie dat het verdrag is getekend met het voornemen dit ook daadwerkelijk na te komen. Dit wordt gezien als een zeer positief punt, maar dan moet die belofte wel gehouden worden. Onder de kop ‘De plicht der waarachtigheid’⁹⁶ verschijnt er de volgende reactie op de belofte van de Duitse delegatie:

Deze verklaring is de eerste zuivere en gepaste uiting, die wij sinds jaren van een leidend politicus in Duitschland hoorden en het is te hopen dat dit werkelijk een ommekeer in de taal en in het doen van het Duitse volk inluidt.⁹⁷

De Telegraaf heeft gedurende de oorlog en daarna een vaste pro-Entente en anti-Duitse koers aangehouden en laat dit ook duidelijk blijken. Desalniettemin hecht het wel waarde aan de toekomst en het vermogen van Duitsland om te veranderen in een democratische staat.

⁹⁶ *De Telegraaf*, 1 juli 1919.

⁹⁷ ‘De plicht der waarachtigheid’, *De Telegraaf*, 1 juli 1919.

CONCLUSIE

Nederland handhaafde een neutraliteitspolitiek voor en gedurende de Eerste Wereldoorlog. Deze neutraliteit was echter zeer kwetsbaar, waardoor er geen enkel risico mocht worden gelopen met het in gevaar brengen ervan.

De redactie van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* houdt zich netjes aan de neutraliteit die het als dagblad moet handhaven. In augustus 1914, met de inval van de Duitsers in België, lukt het om een neutrale manier van berichtgeven te handhaven. Een enkele keer wordt er iets geplaatst dat te ver lijkt te gaan en Duitsland negatief neerzet, maar een dag later wordt dit door de redactie zelf verbeterd met een bericht waarin het belang van de een neutrale pers aanstipt:

Wat ook onze gevoelens mogen zijn in deze vreeselijken oorlog, de neutraliteit die wij moeten handhaven en bovendien het hoogste landsbelang dwingen ons, daaraan geen uiting te geven en ons ge bepalen tot verdediging van onze grenzen tegen welke schending ook.⁹⁸

Deze mededeling lijkt de koers van de krant gedurende de oorlog verder te bepalen. Bij het uitbreken van de onbeperkte duikbotenoorlog en bij het sluiten van de wapenstilstand weerhoudt de *NRC* zich van uitlatingen die onnodig negatief of beledigend zouden kunnen zijn ten opzichte van Duitsland. Na het ondertekenen van de Vrede van Versailles lijkt de redactie een beetje oorlogsmoe geworden, aangezien het nog nauwelijks zelf berichten plaatst die te maken hebben met het vredesverdrag of Duitsland. Het kiest ervoor zich hoofdzakelijk bezig te houden met binnenlandse politiek. Dat de krant er wellicht Duitse sympathieën op na zou houden komt uit dit onderzoek niet naar voren.

De redactie van *De Telegraaf* heeft gedurende en na de oorlog duidelijk laten weten wat het denkt van Duitsland. Bij de inval van België zijn de meningen nog verdeeld. De toon van de berichtgeving is meer sensatiebelust dan die van de *NRC*, waardoor de stukken vanaf het begin zeer sterk uiteen lopen: de Duitse soldaten in België worden gezien als schurken of juist als zeer fatsoenlijk. In 1917 is de manier waarop Duitsland wordt afgeschilderd wel eenduidig negatief: de krant heeft zich op dat moment al gemanifesteerd als anti-Duits. Vanaf het sluiten van de wapenstilstand is er optimisme te bespeuren: het Duitsland dat meedeed aan de Eerste Wereldoorlog was overwegend slecht, maar *De Telegraaf* heeft vertrouwen in een toekomstig democratisch Duitsland, dat hiervoor wel eerst gestraft dient te worden. In deze

⁹⁸ *Nieuw Rotterdamsche Courant*, 7 augustus 1914.

opvattingen botsen de twee kranten: *NRC* pleit voor een mildere Volkerenbond ten opzichte van Duitsland, omdat een te harde straf slechts zal zorgen voor revanchegedachten en terugval naar het eerdere Pruisische Rijk. *De Telegraaf* ziet het tot op de grond gelijkmaken van Duitsland als de enige manier om een vredig en evenwichtig Europa te bewerkstelligen.

Van de ontwikkelingen die Ismee Tames beschrijft in haar werk *Oorlog voor onze gedachten* is veel terug te zien in de berichtgeving van de twee kranten. De algemene verwarring na de inval van België schemert door in de verschillende tegensprekende berichten in de beide kranten. Van het anti- en pro-Duitse denken is veel zichtbaar in *De Telegraaf*, die met diens anti-Duitse berichten de complete Nederlandse neutraliteit in gevaar brengt. Ook het oploeiende debat over de aard van de vrede die moet worden bewerkstelligd is terug te zien in de twee kranten, die hierin allebei een andere stelling innemen.

Hiermee is dit onderzoek een aanvulling op de al eerder gedane studie van Ismee Tames. Al met al kan er dan ook gezegd worden dat de Nederlandse dagbladen zich op *De Telegraaf* na hielden aan de opgelegde neutraliteitsstatus en – geheel zoals de politiek dat voorschreef – geen grote rol speelden in het maatschappelijk debat gedurende de Eerste Wereldoorlog.

LITERATUURLIJST

Literatuur

Abbenhuis, M., *The Art of Staying Neutral. The Netherlands in the First World War, 1914-1918* (Amsterdam 2006).

Van der Hoeven, P., *Het success van een kwaliteitskrant. De ontstaansgeschiedenis van NRC Handelsblad* (Amsterdam 2012).

Moeyes, P., *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Amsterdam 2001).

Tames, I., *Oorlog voor onze gedachten. Oorlog, neutraliteit en identiteit in het Nederlandse publieke debat 1914-1918* (Hilversum 2006).

Van Tuyl van Serooskerken, H., *The Netherlands and World War I. Espionage, Diplomacy and Survival* (Leiden 2001).

Wielenga, F., *Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2009).

Winter, J. en A. Prost, *The Great War in History. Debates and Controversies, 1914 to the Present* (Cambridge 2005).

Wolf, M., *Het geheim van De Telegraaf. Geschiedenis van een krant* (Amsterdam 2009).

Bronnen

Nieuwe Rotterdamsche Courant, 4 augustus 1914 t/m 10 augustus 1914.

Nieuwe Rotterdamsche Courant, 1 februari 1917 t/m 7 februari 1917.

Nieuwe Rotterdamsche Courant, 11 november 1918 t/m 17 november 1918.

Nieuwe Rotterdamsche Courant, 28 juni 1919 t/m 4 juli 1919.

De Telegraaf, 4 augustus 1914 t/m 10 augustus 1914.

De Telegraaf, 1 februari 1917 t/m 7 februari 1917.

De Telegraaf, 11 november 1918 t/m 17 november 1918.

De Telegraaf, 28 juni 1919 t/m 4 juli 1919.